

АЛЕКСАНДАР САША ГАЈИЋ*
Институт за европске студије
Београд

УДК 321.01:ERAZMO
Оригиналан научни рад
Примљен: 22.12.2014
Одобрен: 20.01.2015

УЗОРНА ВЛАДАВИНА У ЕРАЗМОВОМ УЧЕЊУ**

Сажетак: Огледала владара су врста предмодерних политичких списа који су се као посебан жанр уобличили током Средњег века и Ренесансе. Рад проучава познато ренесансно дело жанра, „*Institutio principis christiani*” (Упутство хришћанског владарца) навећег хуманисте тога доба, Еразма Ротердамског – смештајући га, истовремено и у његов укупан његов опус. У њему се проучава садржина самог дела, приступи који се користе, извори и ауторитети на које се Еразмо позива, као и поуке које он пропагира. На крају рада се уочава значај Еразмовог „огледала владара“ унутар овог специфично предмодерног жанра као и његов утицај на ширење ренесансних хуманистичких идеја.

Кључне речи: предмодерна политикологија, ренесанса, огледала владара, хуманизам, Еразмо Ротердамски

У најзначајнија предмодерна политичка дела из периода средњег века и ренесансе убрајају се списи који су нудили савете краљевима и његовим високим службеницима како да владају – тзв. „огледала владара“. Ова „огледала“ су „тежила да у оквиру једног текста, дају збирна знања у вези са појединим аспектима владавине; упућивала владара у поједина понашања и његове главне обавезе; те му пружала важне и практично употребљиве факте и на њих ослоњене политичке инструкције.“¹ Мада је тежиште у односу на садржину списа - начин којим му се приступало и сам обим тема која су обрађивана - варијало од дела до дела, књиге из корпуса „огледала владара“ одражавала су основна политичка виђења и дилеме свога времена. „Као резултат, традиција писања „владарских огледала“ пружа вредан увид у еволуцију средњовековних облика владавине.“²

* romero@eunet.rs

** Рад је настао у оквиру пројекта 179014 кога финансира Министарство за просвету и науку Републике Србије.

¹ Гајић Александар, Огледало владара – Константин Михаиловић и Макијавели, ИЕС, Београд, 2014, стр. 62.

² Lisa Blaydes_ Justin Grimmeу Alison McQueenz, „Mirrors for Princes and Sultans: Advice on the Art of Governance in the Medieval Christian and Islamic Worlds“ October 4, 2013; Very Preliminary <http://aalims.org/uploads/Mirrors%20Princeton.pdf>

Ренесансни развој овога жанра представља историјски значајан показатељ преображаја ранијих идеја о политичкој владавини из којих ће се, постепено, развити модерни политички погледи и доктрине, али и модерна политикологија као наука. Ова дела, у освит новог века су, истовремено, тежила да продуже средњовековну традицију „владарских огледала“, употпуне је и ојачаје новим аргументима до којих је, изучавајући античко наслеђе, дошао ренесансни хуманизам, док се, „са друге, стране, управо унутар овог жанра, дешавало и јављање првих раномодерних погледа на политику“³ Понтатус, Саванарола (са „Расправом о организацији и влади града Фиренце“), Џон Шелдон (изгубљени спис „Speculum Princeps“), „De regno“ Франческа Патриција, „De Principe“ Јакопа Понтата, у знатној мери и гласовити „Il Cortegiano“ Балдазара Кастиљонеа, представљају непрекинути низ у ренесансној продукцији правца „огледала владара“.

„Institutio principis christiani“ (преведен као „Упутство хришћанског владарца“ или, често, и као „Образовање хришћанског владарца“) Еразма Ротердамског спада, уз Макијавелијево „Владарца“, у најпознатија позна ренесанса дела жанра „огледала владара“. Настале у само три године размака у односу једног према другом (Макијавелијево 1513. (мада је објављено и доспело до јавности тек постхумно, 1532. године) а Еразмово 1516. године), обе расправе о томе како најбоље припремити и усмерити владара за ефикасну владавину биле су својеврсни покушаји одговора на политичке турбуленције тадашњег времена и „моралну панику“ у епохи где се завршавала „јесен средњег века“ (Хојзинга)⁴ а „нови свет“ се тек порађао у мукама ратова, династичких аспирација и великих територијалних амбиција што су, својом драматичношћу, тада још увек успевали да заклоне размере урушености претходног вредносног система базираног на релијозном погледу на човека, друштво и свет уопште. Реагујући на повратак породице Медичијевих на власт у Фиренци (која га је стајала функције и, у једном периоду, и слободе) Макијавели се, ражалован, у самоћи приватног живота, одважио да опише све оне неопходне особине за које је сматрао да треба да „кресе“ владарца, а уз помоћ којих ће бити способан да задобије, спроводи и одржи власт. Његов „Владарца“ заговарао је вођење „политике моћи“ уз прагматично комбиновање кажњавања за преступе и награде за верно служење, затим, већ према приликама, одмерену употребу силе, строго придржавање закона и дисциплине, територијални експанзионизам, често прибегавање рату, као и одржавање поданика у страху према владару (будући да је - сматрао је у свом чувеном пасажу Макијавели - за владарца много сигурније да га се поданици боје него да га воле). Амбициозно раскрстивши са хуманистичком традицијом и класичном везом политике и морала у свом покушају да опише владавину „каква она стварно јесте“, а не „каква би требала да буде“, Макијавелијево писатељство настало у провинцијалном егзилу имало је и другу, практичну функцију: да га препоручи Медичијима, новим-старим владарима Фиренце у чију је немилост, служећи њихове противнике, пао, а како би се што пре рехабилитовао и ставио у њихову службу.

³ Гајић Александар, *Огледало владара – Константин Михаиловић и Макијавели*, ИЕС, Београд, 2014, стр. 75.

⁴ Хојзинга Јохан, *Јесен средњег века*, Матица Српска, Нови Сад, 1991.

Еразмова позиција у време писања његовог „огледала владара“, сами мотиви за писање, а нарочито његови закључци, потпуно су супротни Макијавелијевим. У другој деценији 16. века Еразмо је био признати и општепознати „принц хуманиста“, проучавалац старине који је писао на чистом латинском језику, али и значајни друштвени критичар и теолог. „Када Карло Аустријски прогласи своје краљевање над Холандијом, исте 1515. године, Еразмо је писац поштован на бриселском двору. Слични политички погледи и велико поштовање повезује хуманисту са Жак Л` Соваж, пријатељем и штићеником славне породице Кроа-Шиевр. Жак Л` Соваж је управо наименован на положај великог канцелара Бургундије. Сигурно је захваљујучи његовом утицају и упркос Еразмовој равнодушности за сваку политичку дужност, он ипак именован за саветника, уз обећање да ће добијати годишњу потпору. Еразмо одговара 1516. делом „Васпитање (упутство) хришћанског владарца“ чији ће један примерак лично уручити будућем Карлу Петом, који, без сумње, то није прочитао...“⁵

Својом структуром и садржајем Еразмова књига припадала је већ усталим конвенцијама жанра „владарских огледала“: она је „типичан приручник како да се постане „добар владар“ који је појачан хуманистичком ерудицијом и ренесансним аргументима.“⁶ Где Макијавели реал-политички саветује владарца како да освоји, увећа или задржи власт свим расположивим средствима, Еразмо даје моралне сугестије како да се наслеђена власт користи у добре сврхе. Еразмо и Макијавели су два екстремно удаљена пола, крајње супротности. Где Макијавели заговара „нужну“ свирепост, Еразмо, позивајући се на античке примере, глорификује врлине и ученост. „У том приручних владарца приврженом Христовом учењу, нема никакве теорије освајања, никаквог позивања на поуке историје ради оправдања присвајања, па чак ни размишљања о народној одбрани. Идеална монархија би била сигурно изборна монархија, али би се Еразмо задовољио драге воље и монархијом умерном прикладним установама.“⁷ Не спорећи, дакле, легитимност наследне монархије, Еразмо је, свестан тадашњег „опасног стања“ у европским политичким приликама које су лако могле да доведу до нежељеног друштвеног разарања, сматрао да ризик промена сувише велик да би био узет у озбиљно теоријско разматрање.

За Еразма, само отворена тиранија оправдава оспоравање владарева позиције од стране његових поданика. Тако се - кроз описивање начина који омогућавају да се они који су рођени да владају оспособе кроз подучавање да то чине на исправан, поштен и добродушан начин, те да никад не одступе од врлине и потону у тиранију и злостављање - Еразмо у свом делу определио за подршку одржавања status quo-а, то јест његовог постепеног побољшања, а не мењања.

⁵ Алкен Леон Е., *Еразмо*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци, 1994, стр. 128-129.

⁶ Гајић Александар, *Огледало владара – Константин Михаилович и Макијавели*, ИЕС, Београд, 2014, стр.76.

⁷ Алкен Леон Е., *Еразмо*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци, 1994, стр. 130.

Еразмов живот и стваралаштво до 1516. године

Целокупан Еразмов развојни пут и његов дотадашње живот водио га је у правцу заузимања оваквог становишта.⁸ Еразмо је рођен под именом Дезире⁹ у Ротердаму, 28. октобра (највероватније) 1469. године, као ванбрачно дете Герхарда и Маргерите, свештеника и припаднице нижег грађанства. Имао је старијег брата који се звао Петар. Од оца, способног преписивача рукописа у Италији, стекао је наклоност за хуманизам, укључујући и проучавање класичних језика и литературе. Школује се у Девентру крајем седамдесетих година 15. века, а после смрти родитеља (обоје су, у размаку од неколико година, умрли од куге) као сироче ступа у школу у Херцогенбушу. Након очеве смрти, постаје штићеник августинског самостана Стејн, где је 1492. године рукоположен у свештеника. Током манастирског живота Еразмо Ротердамски се упознаје са доступном хуманистичком литературом тога времена. Већ наредне године, са дозволом старешина манастира, он напушта Стејн и постаје секретар Хајнриха ван Бергена, бискупа Камбреа. Када овај бискуп није успео да постане кардинал (због чега је на дуже време отпутовао у Рим), Еразму је допуштено да оде у Париз и студира теологију на колежу Монтеги, слушајући предавања и на Сорбони. Због болести, он напушта Монтеги и надаље се издржава држећи часове ученицима. Еразмо се никада није вратио назад у манастир; тек 1517. године добио је папску отпусницу која му је дозвољавала да живи међу мирјанима као „секуларни свештеник“.

На позив свог ученика, лорда Маунтцоја, Еразмо проводи годину дана у Енглеској. Тамо се упознаје са водећим хуманистичким мислиоцима, Томасом Мором и Џоном Колетом, са којима је изградио доживотно, снажно пријатељство. На прелазу века, по повратку са Острва у Париз, 1500. године, он издаје своје прво дело – *Adagia*, књигу античких цитата и изрека, данас тешко приступачну а некада изузетно читану хуманистичку компилацију које му доноси велику славу. Године 1501. Еразмо се вратио у родну Холандију у потрази за покровитељем. У Сен Омеру склапа пријатељство са Жаном Витријеом. Након објављивања Цицеронових превода – списа „О дужностима“, Еразмо Ротердамски постаје цењени филолог и издавач класичних дела. Након што се настанио у Лувену 1502. године, упознаје Палудануса (Жана Дезмареза) преко кога бива ангажован да напише говор који ће прослављати повратак надвојводе Филипа (ткз. „Панегирик“ Филипу Лепом), оца будућег императора Карла, у Низоземску 1503. године. Његово наредно популарно дело, „Приручник хришћанског витеза“, настаје у овом периоду, а изаћи ће из штампе 1504. године. Одговарајуће покровитељство и новчану помоћ, међутим, Еразмо није успео да пронађе у Холандији, па поново одлази на Острво, у Енглеску. Одат-

⁸ Биографија Еразма Ротердамског до 1516. ачињена је на основу књиге Bainton Rolanda, *Erasmus of Christendom*, Charls Scribner's Sons, New York, 1969, као примарног извора.

⁹ „Године 1496. Еразмо се пише прво *Herasmus Rotterdammensis*, па онда *Desyderius Herasmus*. Мало по мало начин писања имена се устаљује и ми читамо на корицама *Desiderius Erasmus Roterodamus*, премда је лично име често изостављено приликом потписивања писама.“ Алкен Леон Е., *Еразмо*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци, 1994, стр. 10.

ле, недуго потом, креће на југ, у Италију, где се упознаје са њему раније недоступним класичним изворима. Борави у Торину, Болоњи, Риму и Венецији укупно три године. 1509. године враћа се, по трећи пут, у Енглеску. То ће му, и поред повремених одлазака на континент, бити најдужи боравак на Британским острвима (1509-1514), а његов трећа долазак ће се подударити са сменом на енглеском трону на који долази амбициозни, талентовани и за интелектуалне ствари пријемчиви Херни VIII. Угодној клими за хуманисте (у које је себе убрајао и млади енглески владар) настаје кружок проучавалаца грчког и латинског језика, међу којима се, поред Еразмових пријатеља Мора и Колета, налази и Кутберт Танстал. 1512. године Еразмо издаје „*Morias Encomion*“, писану похвалу свом пријатељу Томасу Мору. Овај му увраћа писањем своје чувене „Утопије“ чије издање затиче Еразма Ротердамског на континенту, у Лувену. Еразмо не губи време, већ, серијом писама, препоручује Морову књигу и доприноси његовој брзој и великој популарности широм континета. Ово је плодан Еразмов период, у коме настају и „Расправа о двоструком изобиљу речи и ствари“ (1511), намењена учењу латинског језика, као и (приликом повратка са пута из Италије) његово данас најпознатије дело – „Похвала лудости“ (1511).

После пет година проведених у Енглеској, Еразмо 1514. године стиже назад у Холандију: Но, већ 1515. он се сместио у Базелу, у коме његов издавач Форбен издаје друго допуњено издање „*Adagia*“, као и приређено издање „Писама“ св. Јеронима. Управо у Базелу настају први том његове преписке, као и „Упутство (образовање) хришћанског владоца“, за кога га је подстакао Жак Л Соваж, у време њиховог упознавања председник савета Фландрије, а убрзо потом и велики канцелар Бургундије. Већ смо поменули да је преко Соважа Еразмо добио позицију саветника тада шеснаестогодишњег принца Карла, будућег хабзбуршког, католичког цара. Именовање је било почасно, мада је подразумевало значајна примања (која, међутим, Карло није редовно исплаћивао).

У години издавања „Упутства (образовања) хришћанског владоца“ (1516) Еразмо је публикувао и свој пречишећни превод „Новог завета“ који ће му додатно донети славу, али га и увући у узавреле верске спорове и изложити бројним, тешким оптужбама. Како је Еразмово именовање за принчевог саветника захтевало да он и обитава у његовој близини (млади Карло је живео у Бриселу), настанио се у Лувену, најближем универзитетском центру у односу на Брисел. Ту је, међутим, био суочен са сталним сумњичењем и испитивањем нарочито конзервативних професора са теолошког факултета у Лувену. Они ће га у наредном периоду (1517-1521) периодично приморавати да пред њима брани и објашњава измене које је унео у свој превод „Новог Завета“ и, тако, изнова доказује њихову (то јест своју) правоверност. Како је у овом периоду Мартин Лутер користио његов превод (ткз. *Novum Instrumentum*) као основу за критику застрањења римокатоличког тумачења Светог Писма, Еразмо се нашао повезан са реформистима од којих ће, у наредним годинама, настати протестантски покрет. По природи опрезан и обазрив, несклон сукобљавању, Еразмо ће се одмах дистанцирати од настајућег лутеранског покрета. У узаврелим

верским споровима, његово „неспорно“ дело о узорној владавини „Упутство (образовање) хришћанског владоаца“, иако доста читано (доживело је, за Еразмовог живота, 10 издања и превода на већину говорних европских језика), пашће у други план у односу на нека његова друга дела и ту остати целог његовог живота.

Садржина „*Institutio principis christiani*”

Књига „*Institutio principis christiani*” издата је од стране штампарије Фробен у Базелу 1516. године и била је посвећена ступању принца Карла, сина надвојводе Филипа Лепог, на престо Арагона. Пар месеци раније Еразмо је именован за Карловог саветника. Том приликом он је лично уручио принцу рукописну верзију овог дела, и као врсту „интелектуалног савета“, и као израз личне захвалности..

На корицама првог издања овог дела стоји да је оно написано тако да упуту и додатно морално ојача владара коме је намењено, уз напомену како расправа садржи изводе из бројних других „ванредно релевантних дела“ (мислио се на Плутарха, Исократа, Сенеку, Аристотела итд који су цитирани, вешто парафразирани и тумачени од стране „принца хуманиста“). Међутим, најупадљивије је то што се Еразмо одлучио да спису прикључи, уместо новог предговора, раније публиковани „Панегирик Филипу Лепом“ (1504), Карловом оцу и сину цара Максимилијана, својевремено написан у част његовог повратка у Холандију из Шпаније. Изучаваоци Еразмовог дела имали су обичај да овај панегирик пословично ниподаштавају као неважан, на брзину написан удворички памфлет чији је једини циљ био да се, задобијањем војводине наклоности, заслужи патронажа са сталним новчаним приходима. Као предговор „Упутствима (васпитању) хришћанског владоаца“ овај панегирик, међутим, има своју сврсисходност. Његова садржина сасвим је погодна да делује као увод у расправу која касније продубљује садржину кључних порука говора, делујући - кроз истицање примерности оца као владоаца - на његовог сина и наследника. На тај начин Еразмо ствара утисак како је принчев отац, аустријски надвојвода Филип, управо описани узорни владар, онај који својим примером целом свету и свим другим владарима показује како треба да изгледа ваљана владавина – она владавина коју каснија поглавља књиге елаборирају са надом да буде стално упражњавана.

На самом почетку дела кроз снажну, сугестивну аналогију владара са Александром Великим, принцу Карлу се назначује пут мира: „Коликом добротој стојиш изнад Александра, славни кнеже Карло, толико се надамо да те видимо да га наткриљујеш и мудрошћу, јер Александар је постао господар бескрајних простора, али он се није плашио да пролива крв и његово царство није могло да траје. Ти си рођен у најлепшем царству и суђена ти је велика моћ... Ти Богу дугујеш да задобијеш царство без проливања крви и nanoшења штете било коме: први задатак мудрости ће бити да га чуваш у миру.“¹⁰

¹⁰ Erasmus, *Education of the Christian Prince*(translated by Niel Chesire and Michael Heath), Cambridge University Press, Cambridge, 1997, стр. 3

„Упутство (образовање) хришћанског владарца“ изнето је у облику низа афоризама, односно изрека (разумљивих и прегледних упутстава) као моралних апела. У том светлу се говори о „хришћанству“ као суштинском, високоморалном одношењу што, по питању владара и његове праксе владања, изнутра оплемењује владареву личност и тако усмерава све његове одлуке и поступке пут исправности, поштења и владавине закона. Примери на основу којих Еразмо изводи своју аргументацију пронађени су и у античким, паганским, и у хришћанским изворима. Еразмов распон знања о овим изворима је велик, нарочито у вези са античким политичким списима, које Еразмо неретко парафразира по сећању. „Кроз коришћење Исократових софистичких манира и Цицероновог литерарног стила, Еразмо са високим патосом даје дидактичке подучке међу којима понегде има и заступања специфичних, раније ретко помињаних ставова.“¹¹ Еразмова реченица је мајсторска, стилски уобличена тако да делује попут каквог говора, директног обраћања. Његово обраћање делује као да га пише „хришћанизовани Цицерон“, што се подудара и са самом садржином списа и са Еразмовом основном намером да, у складу са хуманистичком идеологијом, „хришћанизује“ паганско наслеђе, то јест онај његов део кога сматра највреднијим и практично најупотребљивијим. Тон којим се Еразмо обраћа је учитељски, пун ауторитета, са намером да подстакне свог младог штићеника да усвоји примере хуманистичког васпитача и развије такав поглед на свет и навике из којих ће израсти предводник са свим потребним врлинама, онај кога ће поданици поштовати и својевољно му служити, свесни његових прегнућа зарад „општег добра“.

Књига почиње залагањем за умереност у карактеру и стабилан темперамент као личну одлику коју свака заједница која бира владара тражи у кандидатима за ову улогу, али се, одмах потом, окреће указивању на наслеђе које поједницима омогућава да постану владари. Главни Еразмов став је да подучавање, васпитање пресудно утиче на то да неко постане добар владалац. Како људи нису у могућности да бирају свог владарца (јер он владавину наслеђују од својих родитеља), они барем могу да утичу на избор онога који га подучава да влада исправно и поштено. („Где нема власти која бира владаре, човек који треба да подучава будућег владара мора бири изабран са великом пажњом“).¹² Еразмо сматра да „не само владар (ученик) већ и сам учитељ владара мора бити отмен и пажљив, да је потребно да он поседује неспорне моралне квалитете; он наводи како ученик (владар) мора бити третиран као индивидуа, заговара васпитање владара које ће, како предлаже Квинтилијан, бити лишено телесног кажњавања.“¹³ „Земља све дугује добром владару; али она дугује самог владара ономе који га је правим саветима учинио таквим какав он јесте.“¹⁴

¹¹ Гајић Александар, *Огледало владара – Константин Михаиловић и Макијавели*, ИЕС, Београд, 2014, стр. 76

¹² Erasmus, *Education of the Christian Prince* (translated by Niel Chesire and Michael Heath), Cambridge University Press, Cambridge, 1997, стр. 6.

¹³ Гајић Александар, *Огледало владара – Константин Михаиловић и Макијавели*, ИЕС, Београд, 2014, стр. 76

¹⁴ Erasmus, *Education of the Christian Prince* (translated by Niel Chesire and Michael Heath), Cambridge University Press, Cambridge, 1997, стр. 6.

Након оваквог увођења у само средиште теме, следи низ упутстава како да се образује будући владар. Овде Еразмо вешто комбинује савете дате у форми изрека који се односе на подучавање принца што се тек спрема за власт и младог владара који је на њу већ ступио, указујући управо на оно што их веже – на врлине које у првом случају треба пробудити и уобличити да би се оне, у потоњим случајевима, на исправан начин очитовале и упражњавале. „Поред васпитања, велика брига се посвећује образовању – литератури и знањима у које се хришћански владар треба упутити.“¹⁵ При описивању самог владања, Еразмо не пропушта да сугерише владару како треба да гледа на своју владавину као вид служења, да то посматра као бреме које мора да се носи, а не да се понесе сујетом, приходима, богатствима и величином територије којом се управља. Оно чега принц мора да се прибојава и да избегава је да се његова власт прерасте у самовољу и злоупотребу, у себично владање без врлине – у тиранију. Због тога владар мора да избегава све видове агресије и да непрекидно истрајава у подухватима зарад општег добра, стављајући га изнад личне добробити. На тај начин, Еразмо подучава, владар и његови поданици живеће у обостраном служењу. „Когод жели да оправда себи титулу владара и тежи да се спасе од омраженог назива тиранин, мора да га заслужи за себе добронамерним деловањем, а не кроз страх и претње.“¹⁶ „Ја не желим да ти мислиш о себи на овај начин: „Али то је служење, а не владање.“ Далеко до тога: то је најбољи начин владања – уколико, наравно, ти сматраш Бога слугом, пошто и он нема накнаду за уређивање космоса у коме све што постоји добија његову добру вољу и никаква награда му заузврат не бива исплаћивана.“¹⁷

После почетног, најважнијег дела расправе, следи читав низ практичних савета који се изводе из Плутарховог дела о знаменитим античким ликовима и њиховом делима - то јест, поменути антички примери служе Еразму као полазишта за корисне, конкретне сугестије: владар тако, као прво, мора стећи способност да разликује праве пријатеље од ласкаваца и избегава њихове похвале (Еразмо указује како се ласкање у владаревом окружењу не одвија само кроз речи, већ кроз ствари и поклоне, уметничка дела, књиге и све оно што се ствара и чини „њему у част“). Два су раздобља живота када је владар најосетљивији за деловање ласкаваца – у детињству, када свест владара није још развијена, и у старости, када долази до менталног слабљења - сматра Еразмо. Па ипак, за најопасније ласкавце Еразмо сматра оне који своје ласкање умеју да прикрију привидном искреношћу те делују као да желе да подстакну владара, док га заправо одговарају, и величају га док изгледа као да му износе своје примедбе.¹⁸ Владар мора остати имун на ова искушења, стално окренут ка добру: „Прва обавеза доброг владара је да има најбоље могуће намере; следећа је да буде на обзору у потрази за начинима да се избегне или отклони зло, и, са друге стране, да се постигне, повећа и оснажи што је добро.“¹⁹

¹⁵ Исто, стр. 77.

¹⁶ Исто, стр. 30.

¹⁷ Исто, стр. 41.

¹⁸ Исто, 58.

¹⁹ Исто, стр. 50.

Наредни део расправе бави се подучавањем принца оним вештинама које су му потребне да одржи стабилност и мир у својој краљевини. Одмах се прелази на практичну раван – на одељак који се бави опорезивањем, а обзиром да је, тврди Еразмо, незадовољство услед превисоких намета главни разлог политичке нестабилности и могућих унутрашњих немира. Невешт у економским темама, Еразмо, са јаким предубеђењем, пише о томе како је већина пореза излишна и сугерише да се, уместо њих, смањују расходи, нарочито они везани за трошкове владаревог личног живота и њене раскоши., и додаје „... а ако је неизбежно да неки порез буде наметнут, и људски интереси захтевају овакво деловање, нека његово бреме падне на она страна и увезена добра која нису толико неопходна за живот, већ за луксузну и угодну префињеност чија је употреба доступна богатима.“²⁰ Након овог пасажа, брзо се прелази на описивање потребне владарске скромности и дарезљивости.

Еразмо кроз цело дело истиче како је добра, узорна владавина подједнако резултат, комбинација добрих закона и доброг владара, односно врлинске личности. Овакав закључак Еразмо заснива на Платоновом учењу о држави. Како се формирањем карактера у претходном делу расправе већ бавио, у наредна два поглавља Еразмова аргументација усредсређена је на доношење корисних и праведних закона под владаревим надзором, као и на избор оних службеника који ће их се на исправан начин придржавати. Закони не треба само да служе да се казне прекршиоци, већ и да се награде они који ревностно врше своје обавезе.²¹ Еразмо је овде склон да умањи значај стварних личности и њихових субјективних интереса у корист наглашавања предности општег важења закона - величања законске једнакости и равноправности које добри закони и њихово упражњавање доносе. Он сматра да је најбоље да се има што је мањи број могућ законских прописа; да закони морају да буду праведни што је то више могуће и да буду што познатији и приступачнији народу.²² Што се тиче личности службеника које владар треба да изабере, Еразмо сматра до критеријум за њихов избор не сме да буде ни богатство, ни педигре, нити старосна доб кандидата, већ, пре свега, њихова мудрост и интегритет. Ипак, Ротердамски сматра да је боље именовати на важне државне функције нешто старије људе него млађе, не само због разборитости која се стиче са искуством и умерености у апетитима, већ и зато што им бројније године доносе ауторитет у очима поданика.²³

Следи део књиге у којој Еразмо обрађује међудинастичке односе, савезе и брачне договоре који су у оно време били залога стабилних политичких веза између различитих владајућих феудалних фамилија. Обе ствари, и уговоре о савезништву и склопљене бракове, Еразмо третира као два главна дипломатска средства којима се омогућавају и ојачавају мир и стабилност са околним државама и њиховим владарима. Ипак, Еразмо (како су то неке тадашње историјске

²⁰ Исто, 74-75.

²¹ Исто, стр. 79.

²² Исто, стр. 80.

²³ Исто, стр. 91.

околности показивале) не пропушта да изнесе опаску како постоје политички бракови широм Европе који су погоршали односе у неким земљама пошто су, по наследном праву, многим народима наметнули као наследне владаре странце што нису познавали специфичности земље коју су задобили путем брака, па су се као туђини и односили према својим новостеченим поданицима. Пред овако уоченим проблемом, Еразмо се, међутим, враћа залагању за исправне начине на основу којих владар треба да води државне послове, стављајући у први план владареве личне одлике - поштење и избегавање сујетног самохвалисања.

Завршни делови расправе окрећу Еразмова упутства поново на терен владаревих обавеза везаних за одржавање мира и, све док је то могуће и док постоји други излаз, избегавање рата, јер он доноси несрећу и беду његовим поданицима. Зато је у владаочевом најбољем интересу и интересу његових поданика да се избегну ратна страдања. „Пошто је подстетио да је лакше порушити него саградити, Еразмо препоручује да се у случају сукоба прибегне судијама и осуђује сваки рат који не би био чисто одбрамбени“²⁴. Ако рат, пак, постане неизбежан, треба га водити у што је могуће ограниченијем виду, са што мање разарања и уз што мање трошкова и намета. „Немам никакву сумњу, о најславнији од свих причева, да ћеш бити надахнут таквим намерама: то се подразумева твојим пореклом, као и васпитањем које је поверено поштеним и добрим људима. Што се осталог тиче, молим да предобри и превелики Христ благосиља твоја врла прегнућа.“²⁵ – речи су којим Еразмо приводи крају своју расправу о узорној владавини.

Значај Еразмовог „Упутства (образовање) хришћанског владарца“

Историјски значај Еразмовог „огледала владара“ није велик, али није ни занемарљив. Премда се из његовог дела не може, као у Макијавелијевог случају, стећи увид у политичку реалност ренесансне Европе, у „технику владања“ и стварна политичка дешавања тог доба, оно нам, ипак, доста тога говори, ако не о пракси - онда о прокламованом вредносном систему и идеалима тадашњице, као и о начинима на које се „оно како би требало бити“ бранило и подупирало аргументима и тако, вредносно заговарало, и као исправно, и као практично примењиво.

Као начелна расправа о политици „каква би она требала да буде“ - „Упутство (образовање) хришћанског владарца“ има, гледајући у односу на Макијавелијевог „Владарца“, много више додирних тачака са „Утопијом“ Томаса Мора, Еразмовим пријатељем и истомишљеником. Обојица су заговарали исти моралистичке ставове, приступали им и заговарали на исте начине – ме-

²⁴ Алкен Леон Е., *Еразмо*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци, 1994, стр. 130.

²⁵ Erasmus, *Education of the Christian Prince* (translated by Niel Chesire and Michael Heath), Cambridge University Press, Cambridge, 1997, стр. 109.

шајући ученост и креативно маштање у хуманистичком кључу, па су и њихови погледи на моралом обликовано друштво слични: обојица су били спремни да претпоставе индивидуалне слободе и интересе стабилности друштва и уређеног, „заједничког добра“; обојица су веровали у моћ државе која је уређена на хуманистичким принципима - оних који су проистекли из познавања класике и њених вредности – а преко којих цела држава, што намеће ове идеале својим поданицима, постаје добра и врла, постојана и стабилна. Обојица су сматрала да поједници не треба да буду у могућности да приговарају и противе се друштвеном поретку и његовим правилима, те да је једино оправдана ситуација из које произлази право на отпор она према тиранину-владару који отворено злоупотребљава своју власт, понаша се супротно вредносним оквирима заједнице и тако штети „општем интересу“. Такође, и Мор и Еразмо исказивали су у својим делима снажну одбојност према насиљу, високом и произвољном одређивању пореза и освајачким ратовима. Једина разлика међу њима је та што је Мор своје замисли „откачио“ од стварних прилика ренесансне Европе и сместио на „непостојеће место“, острво из маште, док је Еразмо своје замисли третирао као посве практичне и реално оствариве у постојећим историјским околностима.

У начинима на који Еразмо заговара традиционални, тада већ добро уздрмани „хришћански“ вид владавине у Европи, налазимо највише иновативности, новаторства, кога је пре њега није било или га, барем, није било на тај начин. Еразмов приступ је, пре и изнад свега, интелектуално-моралистички, изражен високоученом реториком, док су средства која заговара – васпитно-образовна - такође интелектуална, планска, рационално-педагошка. Пуно места његове расправе је посвећено „литератури и знањима у које се хришћански владар треба упутити, а које представљају један важан слој при увођењу у срж христицентричне политичке теорије и педагошке праксе коју Еразмо назива „Христова филозофија“ (philosophia Christi), у којој се покушавају помирити учења античких писаца (Платона, Плутарха, Цицерона) и хришћанска етика каквом ју је схватала ренесансна Европа тога доба.“²⁶ Довољно је, уосталом, видети списак радова, нарочито паганских писаца (бројнијих од библијских и светоотачких дела) које Еразмо набраја и препоручује у „Упутству (образовање) хришћанског владоца“ па схватити колики значај он полаже на ученост, ерудицију. Тако он поименце набраја три Плутархова дела, Сенекина писма, Аристотелову „Политику“, Цицеронове „Законе“ и „О дужностима“, Платонову „Државу“ као нешто што је сасвим неопходно да се владар образује и упутити ка врлини... Иако Еразмо, при свему томе, даје хришћанско упутство како приступити делима многобожачких аутора, тј. пружа оквир њиховог тумачења, очигледно је његово огромно хуманистичко поуздање у *bonae literae* и њихов утицај на формирање људског карактера. Као и у другим његовим делима, и овде, у свом владарском огледалу, Еразмо „тражи враћање изворима, непосредни додир са текстовима и лично искуство знања. То је храна вербалним

²⁶ Гајић Александар, *Огледало владара – Константин Михаиловић и Макијавели*, ИЕС, Београд, 2014, стр. 77.

расправама, суптилним разликама и суштинским апстракцијама! Ваља расуђивати, а не само доказивати!²⁷

То је нешто прилично различито од доренесансних, средњовековних приступа које износе пређашња „огледала владара“. Ранија дела овог жанра су заговарала, описивањем узорних примера - спој херојске и литургијско-мистичне природе владарске личности на коју се треба угледати, и/или им додавале податке и поуке о појединим краљевствима, о њиховим историјама и становништву, о окружењу итд (у раном средњем веку); у зрелом средњем веку, пак, на Западу преовлађује схоластички приступ - такође интелектуално-моралистички – али који комбинује историјске факте и примере из хришћанских житија са аристотеловском филозофијом, све у казуистичко-јуридичком кључу.

Ово “доказивачко логицирање“ Еразмо је углавном третирао као „мудријашку“ сувопарност и формалистичку систематизацију, као ауторитарно моралисање или пуко празнословље. Иако и сам пријемчив за хеленску филозофију, а још више за умовање, Еразмо је сматрао схоластички приступ беживотним, претрпаним доказима који затамњују праву побожност и праву ученост (схоластици је признавао само да је спасила од заборава један део хеленске мисли) која, напротив, захтева спознају кроз разумевање што је животно и креативно. Управо у том правцу иде Еразмов хуманизам – од интелектуалног моралисања, али животнојег, заснованог на комбинацији искуства и креативног разумевања класичне учености а не тек на формалним доказима и сувопарном наслањању на ауторитете, пут стваралаштва, утицаја на стварност и њено преобликовање у „оно што би требало да буде.“ Овакво „хуманистичко хришћанство“ је, мада заговара живот који је одређен пре унутрашњом вером него обредима и које је усредсређено на Христа као богочовечанску личност, у својој суштини искључиво секуларно, „овосветско“ – оно је без праве духовности, без икакве мистерије, без уплива оностраниности и њене синергије са творевиним и њеним бићима.

Основни став у коме Еразмо у „Упутству (образовање) хришћанског владоца“ истрајава несумњиво је везан за везу врлине и људског заједништва, па тако и политичке заједнице; он врлину види управо као „кичму“ сваког друштва и сваке политике. Приличан број аргумената које Еразмо износи у прилог својој основној тези имао је, мада су се времена и околности мењале, утицај кроз наредне векове све до савремених заговорника републиканске везе морала/врлине и политике.

Поједине изведене тезе и секундарни аргументи изнети у Еразмовом „владарском огледалу“ такође имају значај за касније погледе на политику и развој потоњих политичких доктрина. Међу њима најважнији су Еразмови ставови који иду у прилог томе да као прави извор власти виде пристанак, сагласност поданика, а не одлике владара или натприродне упливе на њега. У овом Еразмовом схватању се назире рани обрис теорије о друштвеном угово-

²⁷ Алкен Леон Е., *Еразмо*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци, 1994, Стр. 25.

ру. „Владар једноставно не може постојати без државе, и чињеница је да држава узима владара, него обратно. Шта владара чини великим човеком, него сагласност његових поданика?“²⁸ За Еразма је управо формална сагласност свих владаревих поданика она основа која му допушта да успостави ауторитет своје власти на њима и користи га убудуће, с том разликом, сматра Еразмо, да наследни владар треба да претпостави и узме у обзир, као чињеницу, сагласност поданика која је некада дата његовим прецима, претходним владарима, те да је се строго придржава, док онај ко задобије власт над новом територијом - било ратом, било брачним везама - мора да је изнова тражи и добије од својих поданика. Ови аргументи у прилог пристанку, сагласности оних над којима се влада, имали су значајан утицај на теорије „монарховаха“ са краја 16. и почетка 17. века који су се тицали права поданика да се одупиру силом наметнутој власти те да се буне против тираније, укључујући ту и тираноубиство. На крају, ту су и Еразмова жустра залагања за „универзални мир“, регулисани пацифизам, којима је „принц хуманизма“ вековима предњачио у односу на прве формулисане предлоге мировних нацрта и Кантову теорију о „трајном миру“ на које се наслањају модерни пацифистички покрети и мировне организације.

Литература:

1. Alken Leon E., *Erazmo*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci, 1994
2. Bainton Rolanda, *Erasmus of Christendom*, Charls Scribner's Sons, New York, 1969,
3. Blaydes Lisa, Grimmer Justin, McQueen Alison, „Mirrors for Princes and Sultans: Advice on the Art of Governace in the Medieval Christian and Islamic Worlds“ October 4, 2013; Very Preliminary <http://aalims.org/uploads/Mirrors%20Princeton.pdf>
4. Gajić Aleksandar, *Ogledalo vladara – Konstantin Mihailović i Makijaveli*, IES, Beograd, 2014
5. Erasmus, *Education of the Christian Prince* (translated by Niel Chesire and Michael Heath), Cambridge University Press, Cambridge, 1997
6. Hojzinga Johan, *Jesen srednjeg veka*, Matica Srpska, Novi Sad, 1991

VIRTUOUS RULE IN TEACHING OF ERASMUS

Summary: “Mirrors of Princes” are pre-modern political scripts that formed a distinctive genre during Middle Ages and Renaissance. This paper studies well known Renaissance book of the genre, “*Institutio principis christiani*” (The Education of a Christian Prince (1516)) of the greatest humanist of that age, Erasmus of Rotterdam – placing it in the context of his whole opus. Work observes content of his book, ways of used approach, sources and

28 Erasmus, *Education of the Christian Prince* (translated by Niel Chesire and Michael Heath), Cambridge University Press, Cambridge, 1997, стр. 89

authorities that Erasmus called upon, and the precepts it propagates. Final part of the Paper deals with the significance of Erasmus “Mirror of princes” inside this specific pre-modern genre and its influence on the spreading of humanistic ideas of Renaissance.

Key words: pre-modern politicology, Renaissance, mirrors of princes, humanism, Erasmus of Rotterdam